

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

تصحیح و تحقیق و شرح و ترجمه جامع دیوان ابن معتوق (بخش اول)

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

استاد راهنما:

دکتر احمد پاشا زانوس

استاد مشاور:

دکتر سید محمد میر حسینی

نگارنده:

لیلا کوچک بیگی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

تصحیح و تحقیق و شرح و ترجمه جامع دیوان ابن معتوق (بخش اول)

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

استاد راهنما:

دکتر احمد پاشا زانوس

استاد مشاور:

دکتر سید محمد میر حسینی

نگارنده:

لیلا کوچک بیگی

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب لیلا روحیایی دانشجوی رشته ادبیات عربی مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان سبب و محققان اشعری در بیان ابن عربی (خ) را تأیید کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو لیلا روحیایی

امضاء و تاریخ

۹۱/۱۱/۲۳

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه ارشد

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم لیلا کوچک بیگی دانشجوی رشته زبان و ادبیات عرب تحت عنوان "تصحیح و تحقیق، شرح و ترجمه دیوان ابن معقوق (بخش اول)" در تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۳۰ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره ... و درجه ... مورد تأیید هیأت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر احمد پاشازانوس	دانشیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۲	استاد مشاور	دکتر سید محمد میرحسینی	استادیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۳	داور داخل	دکتر فرشید ترکاشوند	استادیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۴	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید اسماعیل قافله باشی	استادیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	

تقدیم ہے:

مہربان پدر و مادرم

برپاس قلب ہی بزرگشان

برپاس اشار و از خود کذمتگی شان

برپاس محبت ہی بی دینشان

برپاس...

تقدیر

پاس خدایی را که، هستی ام، بخشید و به طریق ایمان و علم و دانش، بنمونم کشت و به بهنشین مومنان و عالمان متحترم نمود. و شکر او را که دیگر بار دست عنایت و رحمت بی نهایتش
یار یکرم شد تا ماری را که بروشم بود را به سر منزل مقصود برسانم.

و در این مسیر...

از استاد جند و فرزند، جناب آقای دکتر احمد پاشا زانوس که بار اهنایی های بی دریشان را اعلشای بنده بودند.

و

از استاد مشاور فاضل، جناب آقای دکتر سید محمد میر حسینی که همواره با توجهات و مشاوره هایشان یار یکرم در این مسیر بودند.

و

از همه اساتید گرامی که افتخار نگار دیشان را داشته ام.

نهایت شکر و قدردانی را دارم.

و

از پدر و مادر عزیزم

که این مسیر را کام به کام با من میسوزند و خواهران و برادرانم و تک تک اعضای خانواده ام که همواره پشتیبان و مایه دلگرمی ام بودند شکر کنم.

چکیده

سید شهاب الدین بن سعید موسوی حویزی معروف به ابن معتوق یکی از شاعران شیعه مذهب عصر عثمانی است. او در حویزه دیده به جهان گشود. دوران زندگی ابن معتوق هم عصر با حکومت مشعشعیان در حویزه بود. او در ابتدا اشعارش را جمع آوری نمی کرد، به همین دلیل بخش اعظمی از اشعار او از بین رفته است، تا اینکه به سید علی خان مشعشعی پیوست و به تشویق وی به گردآوری سروده هایش پرداخت. بعد از مرگ وی پسرش کار جمع آوری را ادامه داد که حاصل این تلاش بر جای ماندن دیوان چهار هزار بیتی است که شامل فصل های ذیل است:

۱- مدایح (۵۲ قصیده) ۲- مرثی (۴ قصیده) ۳- سروده هایی با موضوعات مختلف. ۴- بندها

شعر ابن معتوق در میان شاعران دوره انحطاط از برجستگی خاصی برخوردار است و آن فصاحت، شیوایی و دوری از پیچیدگی شعر در دوره انحطاط است. در عین حال شعر او بسیاری از ویژگی های شعر کهن جاهلی همچون آوردن مقدمه غزلی در ابتدای قصاید، گریه بر اطلال، وصف شتر، وصف شراب و... را در خود جای داده است.

شعر او، به تبعیت از دوره ای که او در آن می زیست، سرشار از آراستگی های لفظی و انواع صنایع بیانی و بدیعی است که معنا را تحت تاثیر خود قرار داده است. آنچه ابن معتوق بیشتر به آن شهرت دارد یکی مدایح فراوانی است که برای سید علی خان مشعشعی سروده است و دیگری اشعار نثرگونه ای است که بند نام دارد.

این پایان نامه سعی دارد تا ابعاد ناشناخته زندگی و اشعار او را در حد توان پژوهشگر مورد بررسی قرار دهد.

کلید واژه ها: ابن معتوق، حویزه، مدح، سید علی خان.

علايم اختصاری:

آ.آ.: آذرتاش آذرنوش

ا.فا: اسم فاعل

ا.مف.: اسم مفعول

ق.م.: قاموس المحيط

ل.ع.: لسان العرب

م.: المنجد

م.و.: معجم الوسيط

مص.: مصدر

مفد.: مفرد

فهرست

أ	مقدمه .....
۱	فصل ۱. بررسی زندگی و شعر ابن معنوق .....
۱ - ۱	بررسی محیط زندگی شاعر .....
۱ - ۱ - ۱	خوزستان .....
۱ - ۱ - ۲	حویزه (حویزه) .....
۱ - ۱ - ۲ - ۱	اوضاع اجتماعی .....
۱ - ۱ - ۲ - ۲	اوضاع سیاسی خوزستان (حویزه) .....
۱ - ۱ - ۲ - ۲ - ۱	سید علی خان .....
۱ - ۱ - ۲ - ۳	اوضاع فرهنگی .....
۱ - ۱ - ۲ - ۳ - ۱	جایگاه شعر .....
۱ - ۱ - ۲ - ۳ - ۲	ویژگی های شعر .....
۱ - ۱ - ۲ - ۳ - ۳	انواع شعر .....
۱ - ۲ - ۱	ابن معنوق، شاعری از دیار خوزستان (حویزه) .....
۱ - ۲ - ۱	زندگینامه .....
۱ - ۲ - ۲	شعر ابن معنوق .....
۱ - ۲ - ۲ - ۱	اغراض شعری ابن معنوق .....

۱۴	۱- ۲- ۲- ۲- ابن معنوق، شاعر مناسبتها
۱۵	۱- ۲- ۲- ۳- ابن معنوق، شاعری بندشرا
۱۶	۱- ۲- ۲- ۴- ابن معنوق و اقتباس از قرآن و احادیث
۱۶	۱- ۲- ۲- ۴- ۱- قرآن
۱۷	۱- ۲- ۲- ۴- ۲- احادیث
۱۸	۱- ۲- ۲- ۵- آرایه های ادبی در شعر ابن معنوق
۲۱	فصل ۲. تصحیح، تحقیق، شرح و ترجمه دیوان ابن معنوق (بخش اول)
۲۱	«العقیق»
۳۹	«یا أهل الهوی»
۶۱	«شموس التلاقی»
۷۲	«شمس الدیور»
۸۴	«الأعینُ النُّجُلُ»
۹۶	«رُمَحُ القَدِّ»
۱۱۰	«ریاحین العذار»
۱۲۳	«خمار البین»
۱۳۶	«ذمام البیض»
۱۵۱	«شفق الجمال»
۱۶۴	«نِصالٌ مِنْ جُفُونِکِ»

۱۷۶.....	«بروق المزن».....
۱۸۷.....	«العقود».....
۲۰۳.....	«مواضی مقلتیها».....
۲۱۷.....	«ثغر الصبح».....
۲۳۲.....	«ظُبًا لَفَتَاتُ».....
۲۴۸.....	«أُمُّ الْقُرَى».....
۲۶۳.....	«الهوی».....
۲۷۸.....	«مصاییح المنا».....
۲۹۴.....	«عَرَجٌ عَلَى الْبَانِ».....
۳۱۱.....	نتیجه.....
۳۱۵.....	فهرست آرایه های ادبی.....
۳۱۸.....	فهرست بحرهای عروضی.....
۳۱۹.....	فهرست های قوافی.....
۳۲۱.....	منابع و مآخذ.....

مقدمه

شعر از فنونی است که ریشه در فطرت و عواطف انسانی دارد و برخاسته از وجدان و احساس انسانی است که تأثیر سریع در نفوس دارد و در همه دوره ها اهمیت خود را داشته و مورد توجه بوده است. با ظهور اسلام در جزیره العرب شعر و شاعری نه تنها جایگاه خود را از دست نداد بلکه با جامه جدید و در قالب الفاظ اسلامی حیات خود را از سر گرفت و با تشویق ها و ترغیب های پیامبر(ص) مکان و مقام آن در اذهان عمومی به نحو مطلوبی افزایش یافت. در عصرهای بعدی نیز هر چند که با فراز و فرود هایی روبه رو بوده اما همچنان غالب ترین نوع ادبی بود که در میان مردم رواج داشته است.

خوزستان نیز به عنوان منطقه ای عرب نشین در ایران، سهم قابل توجهی از ادبیات عرب را در این سامان به خود اختصاص داده است. شاهد بر این ادعا درخشش شاعران و ادیبان بزرگی چون دعبل خزاعی، ابونؤاس، حسن بن هانی، ابوالعلاء شوشتری، سید عبدالله داعی، حسین بهبهانی و... در پرونده ادبی این منطقه پنهان است.

ادبیات این منطقه به مانند ادبیات عرب در کشورهای عربی به همه موضوعات مورد توجه قوم عرب چون آداب و رسوم قبیله ای، مهمان نوازی، جنگجویی و... پرداخته است. شاعران این منطقه در دو حوزه شعر عامیانه و شعر غیر عامیانه فعالیت داشته اند و مضامین شعرهایشان بیشتر مذهبی و در مدح و رثای اهل بیت(ع) می باشد. هر شاعری هرچند که در ابواب دیگری هم شعر سروده است ولی به دلیل عشق و علاقه به مذهب و اهل بیت(ع)، خود را ملزم می دانسته که در مقام این بزرگواران نیز اشعاری را بسراید.

ادبیات عرب خوزستان ادبیاتی غنی و دارای پیشینه ای درخشان است. اوج شکوفایی این ادبیات در دوران حکومت مشعشعیان، حکمرانان محلی خوزستان در حویزه، بوده است. ظهور شاعران پر آوازه ای چون علی بن خلف حویزی که خود از حکمرانان فاضل و عالم بوده و علی بن رحمه حویزی، سید شهاب الدین موسوی معروف به ابن معتوق، به عنوان مبدع «بند»، خود گواه بر این ادعاست که دوره مشعشعیان دوران شکوفایی این ادبیات است.

اما واقعیت تلخ این است که ادبیات عرب خوزستان تاکنون در انزواء به سر برده است و عواملی چون فرهنگ بسته قبیله‌ای، بی‌توجهی مسئولین به آن، عدم ارتباط زنده با ادبیات جهان عرب (ادبیات مادر) دست به دست هم داده اند تا این ادبیات به صورت ادبیاتی بسته باقی بماند.

یکی از شخصیت‌های برجسته این ادبیات در عصر عثمانی، سید شهاب‌الدین بن سعید موسوی معروف به ابن معتوق می‌باشد. او در سال ۱۰۲۵ ه.ق در حویزه متولد شده و زندگی اش را در حویزه و بصره گذرانده است. وی شاعری شیعه مذهب و عالم به معارف دینی است. شعر او دارای اسلوبی روان، زبانی ساده و به دور از پیچیدگی‌ها و تکلفات شعر در دوره انحطاط، و سرشار از آرایه‌های ادبی است.

نظر به اینکه ابن معتوق از شاعران بزرگ و توانای روزگار خود بوده است اما با این حال مورد بی‌توجهی شدید پژوهشگران عرصه زبان و ادبیات عرب واقع شده است. و تنها در چندین کتاب به مانند «تاریخ ادبیات عرب» اثر عمر موسی باشا، «النص الادبی» اثر عبدالله محمد الغزالی، «تذیل سلافة العصر» اثر عبدالله جزایری نگاهی اجمالی و مختصر به ابن معتوق و اشعار او صورت گرفته است. و در اکثر منابع ادبیات عرب نامی از او برده نشده است. بدین سبب نگارنده پس از مشورت با استاد راهنما و مشاور خود بر آن شد تا موضوع پایان نامه خود را به این شخصیت ادبی و بررسی، تحقیق و شرح و ترجمه دیوان اشعار او اختصاص دهد. بنابراین هدف در این رساله معرفی این شاعر بزرگ به علاقه‌مندان به زبان و ادبیات عربی و آشنایی با اشعار و افکار ادبی اوست.

ابن معتوق از سه جنبه بسیار مهم قابل تحقیق و بررسی است که عبارتند از: ۱. او شاعری است که در ادبیات عرب خوزستان جای گرفته است، پس باید به عنوان شاعری برخاسته از ادبیات عرب این دیار مورد بررسی قرار می‌گرفت که این بخش از پژوهش در فصل اول از پایان نامه پیش رو (تصحیح و تحقیق و شرح و ترجمه دیوان ابن معتوق) بخش اول) مورد بررسی قرار گرفته است. ۲. او شاعری است که از لحاظ تقسیم بندی‌های تاریخی- ادبی در دوره انحطاط جای گرفته است پس باید به عنوان شاعری در عرصه ادبیات این دوره مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گرفت که این بخش از تحقیق در فصل اول از بخش دوم تصحیح و تحقیق و شرح و ترجمه دیوان این شاعر، که موضوع پایان نامه خانم اصغری بوده است، انجام گرفته است. ۳. ابن معتوق شاعری است که با «بند» هایش شهرت یافته است بنابراین تحلیل کامل بندهای این شاعر در فصل اول از بخش سوم تصحیح و تحقیق و شرح و ترجمه دیوان او، که موضوع پایان نامه خانم بابائی بوده است، انجام پذیرفته است.

و اما پایان نامه پیش رو که شامل دو فصل است: فصل اول که خود بر دو قسمت تقسیم می شود در قسمت اول به بررسی محیط زندگی شاعر اعم از اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، جایگاه شعر و ادب در آنجا و ویژگی های شعری آن پرداخته شده است و در قسمت دوم زندگی شاعر، شعر او و اغراض آن، اقتباس وی از قرآن و آرایه های ادبی در اشعار ابن معنوق مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم این رساله به ترجمه و شرح حدود ۱۳۳۵ بیت از اشعار ابن معنوق حویزی پرداخته است که مبنای کار دیوان ابن معنوق به تحقیق سعید الشرتونی می باشد.

روش تحقیق در این بخش به شرح ذیل است:

- ۱- معرفی و توضیح مختصری از قصیده با توجه به آنچه که در دیوان و برخی کتب بیان شده است.
- ۲- تقطیع بیت، استخراج و شرح بحور عروضی ابیات و قصاید.
- ۳- ترجمه لغات مهم به فارسی با استفاده از فرهنگ لغت های معتبر همچون لسان العرب، معجم الوسیط، قاموس المحيط و ... .
- ۴- ترجمه ابیات به فارسی.
- ۵- شرح ابیات که شامل؛ ارائه نکات صرفی، نحوی، بلاغی و بدیعی و برخی مباحث تاریخی می باشد.
- ۶- اصطلاحات عروضی و بلاغی برای بار اول تعریف و به کتب معتبر ارجاع داده شده است.
- ۷- در بخش پایانی رساله فهرستی از آیات قرآنی، بحر های عروضی، قوافی و اصطلاحات بلاغی و عروضی ذکر شده است.

پیشینه تحقیق:

تاکنون هیچ ترجمه و شرحی و تحقیقی برای دیوان اشعار ابن شاعر ارائه نشده است، بنابراین کمبود منابع و کتب و حجم زیاد ابیات از جمله مشکلات انجام این پایان نامه بود.

در پایان ذکر این نکته ضروری است که نتایج مثبت این پایان نامه مرهون زحمات استاد راهنمای فرزانه جناب آقای دکتر احمد پاشا زانوس و مشاور فاضل جناب آقای دکتر سید محمد میرحسینی می باشد. که اگر عنایات و توجهات ایشان نبود این پژوهش به سر منزل مقصود نمی رسید. چنانچه نقصی هم در آن موجود است نتیجه قصور نگارنده می باشد که نتوانسته است به طور شایسته از راهنمایی های این استادان فرزانه بهره لازم را ببرد.

فصل اول

بررسی زندگی و شعر ابن معنوق

فصل ۱. بررسی زندگی و شعر ابن معنوق

۱-۱- بررسی محیط زندگی شاعر

۱-۱-۱- خوزستان

خوزستان در طول تاریخ به نام های گوناگون نامیده شده است. واژه خوزستان به معنی سرزمین خوز است. مورخان یونانی گفته اند که در ناحیه خاوری شهر کنونی اهواز مردمانی به نام «اوکسی» ساکن بوده اند. این واژه یونانی شده «اوژ» است که در زبان پهلوی به صورت «هوج» پهلوی بوده و این اسم در فارسی به «هوز» تبدیل شده است. بنابراین واژه های خوزستان و اهواز هر دو از کلمه های «خوز» و «اوز» که عیلامی شده اوژ هستند گرفته شده اند. چندین بار در سنگ نبشته های داریوش هخامنشی، خوزستان «هوج» و خوزستانی «هوجیه» نامیده شده است.

این واژه در فارسی «هوز» شده که جمع عربی آن «اهواز» است. در گذشته های دور که خوزستان جزئی از عیلام بود، هخامنشیان چون با ایالت «اوژ» که قسمتی از کهکیلویه امروزی را شامل می شده، هم جوار بوده اند، عیلام را به نام «اوژ» می خواندند و به همین سبب در متن پارسی کتیبه های آنان نیز، هر جا که سخن از این سرزمین رفته به صورت «خوز» و «اوز» خوانده می شده است.^۱

استان خوزستان یکی از کهن ترین سرزمین های متمدن بشری است. این تمدن در ۶۰۰۰ هزار سال پیش در شوش پدید آمد، هزار سال بعد دولت مقتدر عیلام در شوش پایه گذاری شد.^۲ و ۳۰۰ سال پیش از میلاد؛ دولت عیلام توسط آشوریان منقرض شد. در ۶۴۰ ق.م شوش به دست آشوری ها تسخیر و به دو بخش تقسیم شد. قسمت شمالی یعنی انزان به دست پارس ها افتاد و قسمت جنوبی آن به تصرف آشور درآمد.^۳ در سال ۵۳۸ ق.م کوروش کبیر هخامنشی به بابل لشکر کشید و با شکست بابل کلیه خاک عیلام جزء متصرفات هخامنشی شد و شهر شوش به عنوان یکی از پایتخت های هخامنشی برگزیده شد.^۴ داریوش هخامنشی در حدود سال ۵۲۱ ق.م شوش را به مرکز شاهنشاهی خود

^۱ افشار سیستانی، ایرج، آثار باستانی و تاریخی خوزستان، تهران، روزنه، ۱۳۸۰، ص ۳۶-۳۵

^۲ پیر، آمیه، تاریخ عیلام، مترجم: شیرین بیانی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹، ص ۲.

^۳ همان، ص ۱۰.

^۴ کورت، آملی، هخامنشیان، مترجم: مرتضی ثاقب فر، تهران، ققنوس، ۱۳۷۸، ص ۳۶-۳۵.

تبدیل کرد و در آن کاخ با شکوهی از سنگ در آنجا احداث نمود.^۱ در زمان خشایار شاه پایتخت های ایران از جمله شوش به اوج عظمت و رونق رسیدند.^۲ با حمله اسکندر دوران اوج و شکوه سلطنت خیره کننده هخامنشیان به پایان رسید. در سال ۳۳۳ ق.م اسکندر بر هخامنشیان پیروز شد و شهر بابل و شوش را با ذخایر بسیار ارزشمند طلا و نقره تصرف کرد. پس از فوت اسکندر در بابل، جانشینان او در ایران دولت سلوکیان را تشکیل دادند.^۳ در سال ۱۸۷ قبل از میلاد در اثر ضعف دولت سلوکی پارس و خوزستان متحد شده و از دولت سلوکی جدا شدند.^۴

مهرداد اول اشکانی نیز دقزیوس شاه سلوکی را در جنگی شکست داد و شخصی را به نام کاشا سکیر که از خاندان اشکانی بود به حکومت خوزستان منصوب کرد.^۵ با قدرت گرفتن ساسانیان این ناحیه آباد شد و شهر جندی شاپور با دانشکده بسیار معروف آن از رونق و شکوفایی چشم گیری برخوردار شد. پس از شکست یزدگرد سوم در جنگ معروف «نهادند»، ایرانیان به مرور به دین اسلام گرویدند.^۶ در اواسط سده سوم ه.ق دولت عباسیان رو به انحطاط گذاشت و زمینه رشد و قیام ایرانیان به رهبری یعقوب لیث صفاری فراهم شد. یعقوب لیث از سیستان داعیه استقلال برداشت و فارس را تسخیر و حمله به بغداد را آغاز کرد اما مجبور شد به شوش و شوشتر عقب نشینی کند.^۷ پس از قتل او و جانشینانش به ترتیب خوارزمشاهیان، خاندان شلمه افشار، اتابکان فارس، آل مظفر، آل جلایر و تیموریان بر تمام یا قسمتی از خوزستان حکم راندند.

از زمان حکومت صفویه به بعد به دلیل حضور اعراب در خرمشهر، اهواز، شوش و شکل گیری حکومت مشعشعیان در هویزه، خوزستان به دو بخش تقسیم شد: ۱- خوزستان: بخش غیر عرب نشین. ۲- عربستان: بخش عرب نشین؛ که دلیل این نام گذاری حضور و کثرت جمعیت عرب آن منطقه بوده است که عمدتاً در حوزه های جلگه ای خوزستان ساکن بودند. اما در سال ۱۳۰۲ به بعد یعنی زمان رضا شاه، نام این استان به طور کامل، خوزستان شد و همچنان به همین نام خوانده می شود.^۸

^۱ کورت، پیشین، ص ۶۴-۶۳.

^۲ همان، ص ۶۶.

^۳ همان، ص ۷۷-۷۸.

^۴ میر سعیدی، نادر، سلوکیان و اشکانیان، تهران، ققنوس، ۱۳۸۷، ص ۱۳.

^۵ همان، ص ۶۶-۶۳.

^۶ کریستن سن، آرتور، مترجم: رشید یاسینی، تهران، انتشارات ابن سینا، ج ۴، ۱۳۵۱، ص ۵۲۵.

^۷ برای اطلاع بیشتر درباره تاریخ صفاریان به کتاب «تاریخ دولت صفاریان» نوشته دکتر حسن یغمایی مراجعه شود.

^۸ کسروی، احمد، تاریخ پانصد ساله خوزستان، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۸۹، ص ۵۳.